

ІДЕНТИЧНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНОГО ПЕРІОДУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті здійснено спробу з'ясувати критерії періодизації літературного періоду. Визначено основні ознаки літературного періоду – цілісність, відмінність і пов'язаність з попереднім та зумовленість наступного періодів, обмеженість хронологічними рамками.

Ключові слова: літературний процес, періодизація.

В статье совершена попытка выяснить критерии периодизации литературного периода. Определены основные признаки литературного периода – целостность, различность и связанность с предыдущим и обусловленность последующего периодов, ограниченность хронологическими рамками.

Ключевые слова: литературный процесс, периодизация.

In this article an attempt to clarify the criteria for the periodization of literary period is made. The basic features of the literary period – integrity, distinction and connectedness are limited by the chronological framework.

Key words: literary process, periodization.

Обґрунтовуючи кінець ХХ – початок ХХІ століття як літературний період, а точніше кажучи, вписуючи 1990-2010 роки в літературний процес, слід розставити акценти в цілій низці теоретичних проблем. Це завдання над яким повинні працювати як теоретики, так і історики літератури. А розпочати слід з нібито простого і досить прозорого – з'ясувати критерії періодизації історії літератури. Але існує цілий ряд думок, що сучасний процес до історії не належить і говорити про сучасну літературу можна буде років за п'ятдесят, коли вона пройде випробування часом. Тож чи не беремо ми на себе завдання літературних критиків? Відповідь наразі маємо в праці Гром'яка: «Наукове дослідження сучасної літератури можливе лише в зв'язку з вивченням загальних процесів історико-літературного розвитку, на базі спільної методології науки про літературу» [3, с. 124].

На зауваження ж перших відповіді дали І. Кант, Й. Рюзен, Р. Козеллек. Спробуємо існуючі докази розставити в логічній послідовності та розглянути окреслену проблему в двох площинах, виходячи з об'єкта дослідження та з завдань історії літератури. Так, по-перше, актуальність вивчення сучасної літератури полягає в потребі проаналізувати сучасний досвід, значущий для відповідного покоління («історія сучасності актуальна, оскільки має синхронну спрямованість (тобто орієнтується на досвід і методи значущих для відповідного покоління людей)») [7, с. 280]; по-друге, існуючі факти (наразі – літературні твори) потребують оцінки, усвідомлення якої сприятиме вибору напряму на збереження культурних традицій нації,

відкритості теперішнього. Урешті, за Й. Рюзенем, оцінка потрібна для того, щоб з'ясувати, чи маємо ми те, що «можемо взяти з собою в майбутнє, що в нього ми спрямуємо наше життя», бо, якщо те, чим ми стали, ми не зможемо взяти в майбутнє, «тоді ми втратимо себе в майбутньому й не матимемо його» [16, с. 324]; по-третє, цілий ряд дослідників відносить до історії минуле, теперішнє і майбутнє, чим автоматично дозволяє сучасну українську літературу вписувати в сучасний історичний процес і досліджувати історикам літератури.

І останнє, з приводу важливості дослідження саме сучасної драматургії: по-перше, актуальність вивчення драматургії в будь-які часи зумовлена роллю театру в державі, який слугує школою моралі та політики; по-друге, драматургізація викладу «дає можливість хоча і побіжно, але абсолютно однозначно коментувати теперішнє, розкривати зміст драматичних конфліктів свого часу в термінах реального людського життя і людських відносин» [2, с. 128].

Говорячи про історію літератури як галузь літературознавства і окреслюючи її надзавдання, всі історики сходяться на думці, що історія літератури, відображаючи зміни, які відбувалися в змісті і формі літературних творів тощо не може обійтися без порівняння двох епох, періодів, поколінь, і (що важливо!) у цьому порівнянні бере участь і сучасний літературний процес; крім цього, історія літератури відображає хід культурного розвитку народу, а цей хід – безперервний процес, який на даний момент охоплює і сучасний період.

Отже, перша вихідна теза для подальшого дослідження: історія сучасної літератури є і вона потребує нарації.

Створюючи історію української літератури 1990-2010 років, слід урахувати досвід написання попередніх історій літератури (обмежимося історією української літератури). Огляд існуючих історій вимагає з'ясувати походження всіх літературних явищ, не вихоплюючи «особливо цінних з естетичного погляду творів» (за «Гервінус в «Історії німецької поезії» – 1835) [4, с. 46]; періодизацію літературного процесу, естетичні принципи, критику художніх текстів (за В. Перетцем) [9, с. 65]; «знати, які існували літературні організації, журнали, видавництва, які виходили літературні маніфести і які літературні полеміки існували» (за Ю. Шерехом) [18, с. 43]. Узагальнено це концентрується в чотирьох вузлах, які називаються в «Історіях літератури»: «часовий («водороздільні дати»), інституційний (соціальні структури, які стають засобами організування літературної культури), топографічний (місця, що відцентровано розсіюють свій уявний світ і рівночасно діють як осередки доцентрового) притягання для письменників, поетів, видавців та художників» і дивовижно розмитий і не до кінця зрозумілий «фігуральний» [6, с. 15].

Написання історії літератури нації загалом та історії окремого літературного періоду неможливе без висвітлення питань обґрунтування літературного періоду та періодизації літературного процесу, при цьому «не вироблено загальноприйнятих принципів періодизації усього літературного процесу» [13, с. 134].

Д. Перкінс вважає, що видається можливим говорити про існування літературного періоду за двох умов: «якщо люди, які жили в той час, визначали його як період і якщо це поняття періоду має реальний вплив на визначення особливостей текстів» [15, с. 93]. Дана теза є сумнівною, оскільки не завжди період визначають його учасники, усвідомлення існування періоду може прийти з часом, осмислюючи досягнення попередників. І це завдання не всіх людей, які живуть у той чи інший період, а істориків літератури, якщо ми говоримо про літературний період.

Під літературним періодом традиційно розуміють (*зміст*) «фрагмент історико-літературного процесу, окреслений певними вирішальними моментами в історії літератури (<...>), котрі виразно вирізняють його від попереднього і наступного» [10, с. 420]. Отже, логічними є **ознаки літературного періоду**: обмеженість хронологічними рамками, цілісність, відмінність і пов'язаність з попереднім періодом. Таким чином, літературний період зумовлює панування певної літературної традиції, більш-менш однорідні форми літературного життя, певний тип літературної публіки й певний вид літературної культури [10; 11].

Визначення літературного періоду можливе завдяки літературній класифікації, визначальними для якої є шість чинників: «традиція, ідеологічні

інтереси, естетичні вимоги до написання історії літератури, твердження авторів і їх сучасників про свої симпатії та антипатії, збіжності, які історик літератури знаходить у авторів і/або текстах, та потреби професійних кар'єр і боротьба за місце і владу в інституціях» [15, с. 58].

Пошук і визначення власних критеріїв періодизації дозволить дати відповідь на питання про те, чи є кінець ХХ – початок ХХІ століття одним літературним періодом, чи можуть претендувати автори, яких називають дев'яностиками (дев'ятдесятниками) і двотисячниками на визнання в якості репрезентантів окремих літературних підперіодів.

На цьому етапі слід проаналізувати існуючі періодизації ХХ століття, окреслити визначені критерії періодизації.

Стосовно першого зауважимо, що огляд періодизацій ХХ століття дає можливість помітити, що М. Ільницький та А. Корнієнко виокремлюють період 1950-1990 як «етап завершення «європейського розділу» української літератури як динамічного процесу і перенесення його на американський континент, у чужомовне середовище» [19, с. 36].

І. Моторнюк період 80-90-х років вважає П'ятим національним Відродженням: «Така періодизація дає змогу наочніше простежити, як, незважаючи на окремі спади, увесь процес Відродження розвивався з наростаючою силою: від перших проблисків, перших, ще не зовсім сміливих, не зовсім чітких виявів ідеї державності на зламі ХІХ-ХХ століть до утворення й розбудови Суверенної Української Держави на зламі ХХ і ХХІ століть» [13, с. 144]. На думку дослідника цей період характеризується незалежністю та самодостатністю.

В. Яременко вважає методологічно доцільним оперувати поняттям «історико-літературна ера»: «Маємо еру Старої літератури (ІХ-ХVІІІ ст.), еру Нової літератури (1798-1991) і, очевидно, входимо в еру Новітньої української літератури, її першу культурно-історичну епоху – епоху, скажімо Вільного розвитку української літератури» [20, с. 24]. Передумовою для початку нової епохи, на думку дослідника, стало «Утвердження 1991 р. Незалежної України і заперечення переважної більшості вартостей епохи соцреалізму» [20, с. 19].

Отже, стає помітним, що дослідники визначають 1990 (1991) рік як нижню межу нового літературного періоду.

Стосовно другого завдання, В. Мельник пропонує відмовитись від суспільно-політичних критеріїв: «Не революції (1905 чи 1917 рр.), не війни (перша світова чи так звана громадянська) постають визначальним фактором, а розвиток літературного процесу» [9, с. 54], а В. Дончик в основу періодизації покладає зміну поколінь, стильових напрямків, а також видатні постаті та явища, суспільно-політичні віхи [9, с. 56].

Думка В. Дончика нашоветує на формулювання двох проблем, які потребують нагального розв'язання. По-перше, чи можна розглядати 1990

(1991)-2000 і 2000-2010 роки як окремі підперіоди в історії української літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття і по-друге, чи можна говорити про існування двох поколінь відповідно до названого поділу.

Дискусійним у сучасному літературознавчому дискурсі є обґрунтування доцільності поділу літературного процесу за десятиліттями. Так, І. Моторнюк вважає, що будь-який поділ за десятиліттями наповнений конкретним історичним змістом і зумовлений самим поняттям «період», що означає певний часовий (хронологічний) відрізок. Тобто періодизація – це і є поділ процесу на такі відрізки, які загальноприйнято вкладати у роки (літа) – у десять-, двадцять-, п'ятдесять-, сто-, тисячоліття [13, с. 139-144]. В. Дончик, розглядаючи літературний процес як безперервний, у якому явища, процеси розпочинаються, розвиваються і згасають поволі, вважає доречним «вдаватися до хронологічного «заокруглення», до міряння художньої історії десятиліттями. Головне, визначити, які десятиліття логічніше об'єднувати в той чи інший літературний період» [9, с. 57].

І. Андрусак же подібний поділ визначає як спрощений і висловлює застереження, «адже найбільшою мірою під пропоноване визначення підпадають хіба шістдесятники, а вже запізнілі деб'юти багатьох сімдесятників припали на вісімдесяті» [1, с. 7], хоча не заперечує можливості застосування десятилітнього поділу стосовно кінця ХХ ст., виправдовуючи його немистецькими чинниками. Незважаючи на неохочість автора «сприймати розвиток процесів мистецьких у надмірній залежності від процесів політичних, однак коли йдеться про тоталітарну державу штибу СРСР, – котра, як відомо, прагнула жорстоко контролювати й регламентувати всі процеси, виключно з мистецькими, – без усвідомлення цієї залежності не обійтися» [1, с. 7].

Інколи літературознавці характеризують діяльність письменників не за періодами, а за регіональними школами: житомирська, галицька, станіславівська школи, але такий поділ варто розцінювати як умовний, оскільки «він швидше за все вказує на регіон, звідки походять певна група письменників (і то досить схематично)» [19, с. 39].

Крім називання літературних періодів за десятиліттями, у літературознавстві функціонує термін «позадесятники» («тобто ті, які прийшли в літературу не традиційно у «юному віці», коли би їм належало прийти (а то десь 80-ті роки), а лише у 90-х, коли виявилось можливим реалізувати свій талант» [19, с. 40]), автором якого є Олесь Гордон.

Пошук доказів обґрунтування літературних поколінь дев'яностиків і двотисячників лежить через усвідомлення теоретичних постулатів, до яких, у першу чергу, відносимо підстави, умови формування та чинники існування літературного покоління. Досвід функціонування літературних поколінь у попередніх століттях свідчить, що переважно об'єднання відбувалося на основі особистісного чи культурного чинника. До

першого традиційно відносять вікові спільності та індивідуальні симпатії (наприклад, щодо світогляду, усвідомлення своєї ролі в літературі), «спільне чуття історичної доби, обстоювання суголосних артистичних ідеалів ..., взаєморозуміння художніх смаків, шанування талантів» [12, с. 238], а також «вираження мистецьких тенденцій у програмній формі» [14, с. 171]. На основі другого чинника Л. Демська-Будзуляк визначає дві моделі літературних поколінь: «літературні покоління як спадкоємці певних культурних традицій та покоління як заперечення цих усталених традицій» [5, с. 156]. Ця ж дослідниця розглядає літературне покоління як соціальну структуру, на вершині якої знаходиться «пасіонарна особистість, котра здатна створити міф нового часу. На другому щаблі такої піраміди знаходяться послідовники перших... Третій щабель займають, як правило, плагіатори... І в основі піраміди літературного покоління знаходяться самі читачі, – реципієнти нових ідей, поглядів, тенденцій. Без них повноцінне існування літературного покоління неможливе» [5, с. 160].

Умови формування та чинники існування літературних поколінь дуже часто дублюються, у силу того, що виникнення й функціонування будь-якого явища забезпечується аналогічними факторами. Тож не випадково чинниками існування літературного покоління Л. Демська-Будзуляк називає: а) наявність генеративної самосвідомості; б) функціонування «літературної піраміди»; в) програмну пропозицію нового та декларацію мети; г) відношення до історичного часу; д) співвідношення авторської та генеративної свідомості; е) горизонт сподівань – витворення культурної перспективи» [5, с. 162].

У межах покоління утворюються літературні групи. Літературні групи переважно представляють себе в антологіях, «найчастіше це стається як наслідок програмних заяв групи і її критичної концептуалізації. Такі документи говорять про групу як певну єдність і приписують їй певну історію, світогляд, цілі і так далі. Таким чином, ці документи спонукають читачів сприймати групу і реагувати на групу (чи на уявлення про групу), а не на певний вибір різних письменників» [15, с. 94].

Поряд з іншими факторами, що впливають на формування літературних груп, чільне місце займає відчуття письменниками власної спорідненості (етнічної, політичної, естетичної тощо): «Те, що автор ототожнює себе з певною групою, звичайно, не означає, що така ідентифікація тотальна чи що вона поширюється на все його життя. Він має матеріальні умови, проблеми, попередників, впливи, інтереси, ідеали, цілі, цінності і таке інше, що пов'язують його з цією групою, але кожен член групи має свої особливості, і ця спільність, можливо, існує лише протягом певного відрізка часу» [15, с. 94].

Ураховуючи досвід попередників, при поділі літературного періоду на підперіоди і доведенні, що в підперіоді функціонувало літературне покоління, варто застосовувати одне й те саме

обґрунтування та враховувати однорідність та взаємовиключеність кожного підперіоду. При цьому логічно припустити, що світогляд нового покоління не витворився сам по собі, а став цілісним продовженням покоління попереднього, де кожне з них зберігає свою самість і важливість. Ці покоління не можна протиставляти за критеріями «краще»/«гірше», а слідом за Г. Флобером, варто звернути увагу на те, що з плином часу мистецтво не «покрощується», а «змінюється» і при цьому не тільки щось отримує, але щось суттєве і втрачає» [цит. за: 8, с. 162].

Зміна літературних поколінь ілюструє зміну якісного стану літератури завдяки зміні художньо-літературної свідомості, ознак і функцій літературних творів, складу літератури. Такий персоналізований вимір літературного процесу («рух від однієї непересічної мистецької особистості до іншої» [17, с. 31]) породжує літературні «зсуви», які «відбуваються здебільшого за часів «зміни віх», коли стає очевидною потреба у відмові від існуючих принципів і засад, ідеологій і вчень, коли рішуче змінюється уявлення про цінності вічні й тимчасові, загальнолюдські й кастово обмежені, про добро і зло,

моральне і аморальне» [17, с. 32-33]. Унаслідок названих «зсувів» відбувається розрив «у послідовному, еволюційному плинові літературного життя» [17, с. 29]. Тобто, констатується вплив суспільства на мистецтво, але залишаються без уваги інші чинники розвитку літературного процесу – внутрішні закони розвитку літератури та міжмистецькі й міжнаціональні впливи на рівні художньої творчості.

Так, О. Чирков порушує питання суспільного впливу (соціальних, політичних та інших обставин) на літературне покоління, але крім цього не слід залишати поза увагою культурний вплив на динаміку літературного процесу. Дійсно, обмежувати вплив влади на стан літературного процесу важко, але ступінь її впливовості сумнівний.

Отже, чинниками розвитку літературного процесу є самосвідомість митців, їх прагнення групуватися, соцзапит, позбавлений «впливу влади» – очікування читачами високохудожніх одухотворених творів, у яких би порушувалися загальнолюдські проблеми, внутрішні закони розвитку літератури та міжмистецькі й міжнаціональні впливи на рівні художньої творчості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андрусак І. Латання німбів / Іван Андрусак. – Івано-Франківськ : Тіповіт, 2008. – 254 с.
2. Барг М. Шекспир и история / М. Барг. – М. : Наука, 1979. – 216 с.
3. Гром'як Р. Давнє і сучасне: Вибрані статті з літературознавства / Роман Гром'як. – Тернопіль : Лілея, 1997. – 272 с.
4. Грушевський М. Історія української літератури : В 6 т. 9 кн. – Т. 1. / Михайло Грушевський. – К. : Либідь, 1993. – 392 с.
5. Демська-Будзуляк Л. Справжнє обличчя літературного покоління дев'яностих – спроба ідентифікації / Леся Демська-Будзуляк // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – квітень. – С. 156–162.
6. Історія літератури : збірник статей / [упор. Олена Галета, Євген Гулевич, Зоряна Рибчинська (Центр гуманітарних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка)]. – К. : Смолоскип; Львів : Літопис, 2010. – 184+184 с.
7. Козеллек Р. Часові пласти / Р. Козеллек. – К. : Дух і літера, 2006. – 436 с.
8. Козлик І. В. Теоретичне вивчення філософської лірики і актуальні проблеми сучасного літературознавства : [монографія] / Ігор Володимирович Козлик. – Івано-Франківськ : Поліскан ; Гостинець, 2007. – 591 с.
9. Література ХХ століття: проблеми періодизації. Круглий стіл // Слово і час. – 1995. – № 4. – С. 52–65.
10. Літературознавчий словник-довідник / [Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін.]. – К. : ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.
11. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. – Т. 1 / [Ю. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 608 с.
12. Літературознавча енциклопедія : У 2 т. – Т. 2 / [Ю. Ковалів]. – К. : ВЦ «Академія», 2007. – 624 с.
13. Моторнюк І. Українська література ХХ століття : зміст, обсяг, періодизація / І. Моторнюк // Дзвін. – 2001. – № 7. – С. 134–148.
14. Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти) : [збірник]. – К. : Фенікс, 2005. – 260 с.
15. Перкінс Д. Чи можлива історія літератури? / Д. Перкінс ; [пер. з англ. А. Іщенка]. – К. : ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. – 152 с.
16. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / Й. Рюзен. – Львів : Літопис, 2010. – 358 с.
17. Чирков О. С. Літературний процес і письменник: вивчення в школі / О. Чирков. – К. : Шкільний світ, 2010. – 96 с.
18. Шерех Ю. Друга черга. Література. Театр. Ідеології / [упор. і вступ – Ю. Шевельов]. – Сучасність, 1978. – 389 с.
19. Якубовська М. У дзеркалі слова : есеї про сучасну українську літературу / Марія Якубовська. – Львів : Каменяр, 2005. – 751 с.
20. Яременко В. Панорама української літератури ХХ ст. / Українське слово в 4 кн. – Кн. 1 / В. Яременко. – К. : Аконті, 2003. – С. 15–44.